

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 5.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Előhang a *Doromb* 5. kötetéhez

*Előre lantok...! vagy, mi a guta:
Lant nem igen van... tollsíp és duda,
Előre tökszár, csimpolya, doromb,
Madárkelepce és repedt kolomp!
Fel hagymabördő, fűzfasíp, bürök,
Lyukas kulcs, mely süvít, kanásztülök,
Cirok-hegedű és hasadt fazék;
Hadd zengjen a föld és zengjen az ég!
Mert a hazának épen ily zene
Most éltető, fenntartó eleme;
Minden szemét vers egy-egy drága kincs,
Megél, ha ebben semmi szűke nincs;
Sovány ugarnak trágya kell, de sok:
Munkára, tollak, kalamárisok!*

Az idén kétszáz éve született Arany János sorait sokat idézték már. *Vojtina*-leveleiben a költészet mint hagyományos „iparág” sokféle fogását leírja, elsősorban elrettentésképp; az ál-hangszerek bizarr zenekarában – amolyan lantpótlékként – ismét a doromb kap szerepet, mint már annyiszor láthattuk. Arany szigorú szavai mögött azonban nemcsak kritikus szemlélete sejlik föl, hanem az ő személyes jártassága is a versfaragás, a panelekre épülő, közköltészetes szöveggyártás világában. Igen, valaha ő egy szalontai csodagyerek volt, alkalmi köszöntők és sírversek virtuóz és megbecsült termelője, akire az érett költő éppúgy „rácsukta a múlt kapuját”, mint Petőfi a maga közköltészeti alteregójára, Pönögei Kis Pálra. Mindkettejük életében szükséges és fontos poétikai lépcsőfoknak tűnik ez (sőt a vers szerint akár a nemzeti irodalom fejlődését tekintve is), ám mindig hangsúlyozzák: maguk mögött hagyták már ezt a szintet. Arany ezzel együtt kiváló anatómiát adott a fél-költészethez, a fél-költők világképehez, sőt önmagát is tudta ekként látni-láttatni például a *Bolond Istókban*. Sosem felelte viszont, hogy mennyi mindent tanult a költői inaséveiben – ezt jelzi számomra a kétrészes elbeszélő költemény nyelvi elkülönülése az Arany-életmű zömétől, a mesterkelt és mesterkedő mondatfűzések, „vojtinizmusok”, hiszen ez volt költőnk számára a lírai beavatás ősnyelve. Ettől hiteles és ironikus mindez, különösen az 1870-es évekből visszatekintve. Hiszen „gyermekkoromban felköték a színben egy nagy tökharangot”...

A *Doromb* új kötete ismét sokfelé terelgeti az olvasó figyelmét a XVII. századtól napjainkig, de néhány vándortéma révén még sokkal régebbre is. Nem

ígér egységes elemzői nézőpontot, sem módszertani összhangot, hiszen a vizsgált résztémák mindegyike más-más eszközöket kíván. A 2017. évi alkotógárdában irodalmárok, néprajzosok, zenetudósok és levéltárosok egyaránt akadnak. A szerzőket azonban most is összeköti a kíváncsiság, a kutatói ösztön: vajon mikor s miért folytat párbeszédet a populáris kultúra azzal, amit kánonképesnek, szerzői hitelűnek érzünk? Megragadható-e az átvételek iránya, vagy a mi feladatunk csupán a jelenségek rögzítése-naplózása lehet, olyannyira bizonytalan a többi tényező? Most is meggyőződhetünk róla, hogy e kapcsolatok hálózata végtelenül bonyolult és izgalmas, ezernyi kutatónak jut belőle megoldanivaló.

A hagyomány attól hagyomány, hogy működik. Formálgatják, irányítani próbálják (papok, esztéták, politikusok), de végül mégis saját arculata lesz. A személyes tudások mintha egyenként is különféle irányba húznák-vonnák ezt a különleges szellemi amóbat, amely persze gyorsan és rugalmasan változtatja alakját. A közköltészetben ez a szép és ez a rémisztő egyszerre. A mindenhez-hasonlóság és a furcsa egyediségek.

Hálás témát jelent a *Doromb* szerzői számára, hogy miként válik a régebbi korok irodalma közköltészetté vagy folklorikus tudássá. Az egyik legismertebb, sokszor kiadott régi magyar dráma, a *Névtelen Comico-tragoedia* pontosabb datálását például a nótajelzések részletes filológiai elemzésével oldja meg Kaposi Krisztina. Ebből jól látható, hogy milyen mélységű hagyomány-jártasság kellett ahhoz, hogy az ismeretlen XVII. századi színműíró biztos lehessen a darab előadhatóságában – nemcsak neki kellett ismernie e dallamokat, hanem a kortársaknak, a színre vivőknek is. Ugyanilyen alluzív hálózat rajzolódik ki, de tudatos múltépítő és -elemző szándékkal Jókai Mór közismert regényfejezetéből. Az *Eppur si muove...* nyitányaként megismert *Csittvári krónikát* a debreceni diákok írták össze – az író szerint nemzedékek, akár évszázadok alatt, megörökítve benne mindent, ami tilos volt („A szó veszélyes fegyver” – idézhetnénk a XX. század derekáról). A képzelt kéziratot és annak filológiai holdudvarát Szigeti Csaba elemezte aprólékosan és invenciózusan. Arra is kitér, hogy a hiteles rekonstrukció egyik eszközeként Jókai *nem* a saját emlékeire hagyatkozott, hanem például édesapja, Jókai József kéziratossá gyűjteményére (1809 k.).

Múltat épít és értelmez az a kiterjedt szövegcsoporthoz is, amely az 1764-es madéfalvi veszedelem, a *siculicidium* emlékezetét hivatott megőrizni. Pávai István részletesen bemutatja a mérsárlásra vonatkozó egykorú közköltészetet, mindenekeelőtt pedig a csíki, moldvai és bukovinai néphagyományban fellelhető énekelt, verses és prózai szövegeket, amelyek a szörnyű esemény, egyben a székelyek szétszórásának emlékét őrzik. Némelyikük valóban epikus jellegű, de szép számmal akadnak köztük keservesek, akár a műköltészetből odakerült szövegtörödékek... Hasonló jelenségekre lehetünk figyelmesek Knapp Éva tanulmányában, aki a XX. századi, Marcaliban kinyomtatott vallásos ponyvafüzeteket elemzi az *árvák panasza* motívumait vizsgálva. E kiadványok hasonló-

képp szinkretikusak, mint a székely történeti emlékezet, s helyet kapott bennük néhány XVIII. századi szöveg újrakiadása és egészen frissen, az I. világháború alatt és után szerzett fohász is.

Nemcsak a személyes vagy közösségi történelmi önértelmezés lehet háttérrel egy-egy műfajra, hanem egyes architextusok koronkénti átalakulása is. Ilyen kutatásokról kötetünkben három szerző ad számot. Perger Gyula a *Júdás-siralom*, tehát egy bibliai szövegcsoport feldolgozásait tekinti át a kora újkori magyar népeken, vallásos színjátékokban és néhány ponyván. Szilágyi Emőke Rita egy vándortoposzt mutat be a XVI. századi tudós humanista, Oláh Miklós latin művéből, sokféle egykorú adattal: a simándi (talán cigány) koldusok motívumát, akik hivatásos énekmondók és zenészek voltak. A motívum változó „megfejtésén” túl e hajdani mulattató, közköltészeti porondon tevékenykedő réteg életmódjának, sőt negatív kultuszának jeleit is megismerhetjük a tanulmányból. Smid Bernadett viszont nemzetközi témát választott: az eszem-iszom ország (Eldorado, János pap országa) képzetének középkori és kora újkori gyökereit vizsgálja. Vajon mennyire volt „karneváli” ez a világkép, s mennyiben szolgált az éhínségek képzelt orvosságaként? Mesés ételek és felfoghatatlan bőség, örökké termő növények és hamis útleírások színes kavalkádjáról olvashatunk itt, a francia, hispán és olasz irodalomtól a magyar vőfélyversekig és Arany Jánosig. (Aki netán a fogyasztói társadalom egyes elemeit veszi észre benne, ne nagyon csodálkozzon.)

Ide tartozik szegről-végről az ún. *it-literature* témaköre is, melyet Vaderna Gábor izgalmas tanulmánya képvisel. A tárgyak nevében írt vagy hozzájuk szóló alkotások rendkívül divatosak voltak a kora újkori Európában. A műfaj legismertebb hazai képviselőit Sebestyén Gábor írta a régi és az új pénzek, illetve bankócedula vitájaként, örök emléket állítva az 1811-es devalvációnak. Gazdaságtörténeti szempontból is roppant érdekes ez az eszmecsere, ám irodalmilag sem kevésbé, hiszen e versek már születésüktől közkezen forogtak, s számos motívumuk tart kapcsolatot a közköltészeti hagyománnyal.

Ugyanezt a kort, a napóleoni háborúk utáni időszakot idézi egy fontos Habsburg birodalmi gyűjtőakció, a *Guberniálni sbírka* néven ismert cseh–morva népdalgyűjtés (1819). Ma már nem is gondolnánk, hányféle szellemi erőtér, Herder- és egyéb hatás munkálkodott a gazdag dallam- és szövegtár létrejöttében, amely azonban a gyűjtők nagy igyekezete ellenére kéziratban maradt, s csak a XX. század végén adták ki nyomtatásban cseh zenetudósok. Voigt Vilmos és Tari Lujza párhuzamos tanulmányai sok részletet elárulnak a gyűjtőakció szervezéséről, szöveg- és zenefolklorisztikai tanulságairól, különös tekintettel a magyar vonatkozásokra, hiszen szép számmal akadnak benne magyarnak titulált, illetve nálunk is közismert dallamok. Másfelől a gyűjtőakciónál a bécsi sajtóból rendszeresen értesülhettek a magyar olvasók is, tehát közvetett mintául szolgálhatott a hasonló hazai vállalkozásokhoz.

2016-ban Nagykaposon és Sárospatakon műhelykonferenciával emlékezünk meg a reformkor legmaradandóbb folklorisztikai teljesítménye, az Erdélyi János-féle *Népdalok és mondák* első kötetének (1846) megjelenéséről. A tanácskozás három előadása kerül most a *Doromb* olvasóinak kezébe. Mindhárom írás Erdélyi János szerkesztői módszereitől, illetve előzményeitől indul, különböző témákat érintve. Kardeván Lapis Gergely például Erdélyit mint költőt is látni engedi, hiszen azt firtatja: milyen hatással volt a korábbi köz- és műköltészeti kiadványok felépítése, továbbá az 1840-es évekbeli magyar verseskötetek (főként Petőfi) tematikus szerkezete Erdélyi saját ciklusalakító elveire, amelyek valamelyest a *Népdalok és mondák* anyagának rendezésekor is nyomot hagytak. Jarábik-Lang Anna az 1846-os kötet egyik olyan fejezetét vizsgálja, amely gyakorlatilag nem tartalmaz népköltési szövegeket, annál erősebb poétikai és közéleti üzeneteket: a *Történeti és nemzeti dalok* közé ugyanis Erdélyi valóban patinás régi szövegeket sorolt. A tanulmány a fejezet szerkesztői koncepcióját és a vegyes ideológiai üzenetek összehangolását sejteti, ami így számos párhuzamot rejt a történeti emlékezeetről szóló, már említett dolgozatokkal.

Tari Lujza viszont Erdélyit olyan személyként mutatja be, aki falusi gyökerei és daltudása miatt valóban jártas volt a folklórban, s a *Népdalok és mondák* anyagába biztonsággal válogatott be olyan daltípusokat, amelyek a tágabban értelmezett szülőföldjén, a történeti Felső-Magyarországon voltak ismereteseek. Az aprólékos elemzés számtalan kapcsolatot tár fel a XX. századi, népzenegyűjtések anyagával, bizonyítva egyes dalok vagy szövegcsaládok jellegzetes és évszázadokon átívelő elterjedését a régióban. Ez nagyban növeli Erdélyi kötetének forrásértékét, s további elemzésekre sarkall más dialektusok anyagát tekintve is.

A sorozatszerkesztő ezúttal kifejezetten a ponyvakultúráról, azon belül a XVIII. századi magyar verses ponyvák szerkesztői-kompozíciós elveiről írt. A téma a jelen kötet több tanulmányával kínál párhuzamokat (főként Kardeván Lapis Gergely és Knapp Éva írásaival). A ponyvairodalmat nem a közhelyként emlegetett „esetlegesség” és „igénytelenség” jelzői felől szeretné megragadni, hanem mint tudatosan választott, üzletileg is kedvező kultúraterjesztő médiumot, amelynek lehetőségeit épp ez a korszak, az újjászerveződő Habsburg Magyarország nyomdászai aknázzák ki. Hatásuk valóban Erdélyiig, sőt még későbbre is nyúlik.

Örvendetes, hogy az idei *Doromb*-kötetbe a szokásosnál több XX. századi tárgyú írás érkezett. Knapp Évát már említettük, most két másik tanulmányra hívom fel a figyelmet – érdekes módon mindkettő Amerikába kalauzolja az olvasót. Katona Csaba a bostoni magyar emigráció 1980-as évekbeli iratai közt néhány gúnyversre bukkant, amelyek az ottani egyesületi választások jogséreteit pellengéreztek ki. A két csikorgó verzeset ugyan még az irodalmiság alsó határát is épp csak nyaldossa, ám rendkívül tanulságosak a paszkvillus műfa-

jának túlélését, poétikai gyökereinek spontán újraeledését tekintve. Kálmán C. György viszont egészen rendhagyó írást küldött: a 2016-ban irodalmi Nobel-díjat kapott Bob Dylanról szól, akinek a kitüntetése felkavarta a költészet fogalmáról és hatáiról szóló vitákat. Kaphat-e egy XX. századi énekmondó magas irodalmi díjat? Szöveg és zene csak együtt értelmezhető és befogadható Bob Dylan életművében, vagy a versei is „megállnak a lábukon”? Egy individualista „bárd” közköltő-e, vagy csak az előadásmódja teszi e folyamat részesévé? A jeles irodalmár és kritikus sokféle választ keres e kérdésekre. Ahogy Bob Dylan ír saját kulturális helyzetéről és inspirációiról, szavai mögött az archaikus költő-énekmondó létforma minden szépsége és kínja feltárul:

Azt hiszem, azt kerestem, amit az *Úton*-ban olvastam – a nagyvárost, a sebességét, a hangzását: azt, amit Allen Ginsberg így nevezett: „a hidrogénezt wurlitzervilág”. Lehet, hogy egész életemet ebben éltem le, erről fogalmam sem volt, de akkor sem nevezte így senki. Lawrence Ferlinghetti, egy másik beatköltő ezt mondta róla: „a műanyag vécéülőkék, női tamponok és taxik csókálló világa”. Ez is rendben volt, de Gregory Corso verse, a *Bomba* meg lényegre törőbben, jobban ragadta meg a kor szellemét: eltékozolt és elgépiesedett világ, sok nyüzsgés, tolakodás – rengeteg polcot kell letörölgetni, rengeteg dobozt feltornyozni. Én nem erre alapoztam reményeimet. A kreativitás szempontjából ezzel nem sokat lehetett kezdeni. Én már úgyszólván egy párhuzamos világegyetemben kötöttem ki, ahol az elvek és értékek archaikusak, ahol a cselekedetek és az erények régimódiak, és a megítélés a feje tetejére állt. Az útonálló nők, martalócok, démonszeretők és a prédikátorok igazságainak kultúrájában; az utcák és völgyek, a buja, ingoványos mocsarak, a földbirtokosok és olajmunkások, Stagger Lee,¹ Pretty Polly² és John Henry³ világában – abban a láthatatlan világban, amelynek fénylő folyosói a fejünk fölött tornyosultak. Minden ott volt és minden világos volt – eszményi és istenfélő –, csak meg kellett találni. Nem szolgálták fel papírtányéron. A folkzene egy másik, ragyogóbb dimenzió igazsága volt. Túllépett minden emberi felfogáson, megragadta az embert, és beszippantotta, hogy eltűnt a világ szeme elől. Azonnal otthon éreztem magam ebben a mitikus birodalomban, amelyet nem emberek, hanem archetípusok népesítenek be: az emberiség elevenen felrajzolt archetípusai, amelyek alakja metafizikai: mindegyik viharedzett lélek telve van természetes tudással és belső bölcsességgel. Mindegyik bizonyos mértékű tiszteletet követel. Képes lennének hinni az egészben mindenestül, és dalokat énekelni róla. Annyira valóságos, és sokkal élethűbb, mint maga az élet. Felnagyított élet. Egyedül a folkzenére volt szükségem ah-

1 Népszerű amerikai népdal Billy Lyons (rivális alvilági figura) meggyilkolásáról (1895).

2 Angliában, Kanadában, Amerikában is elterjedt ballada.

3 Afro-amerikai folklórhős.

hoz, hogy létezzem. Csakhogy, sajnos, nem volt belőle elég. Elavult, nem igazán volt köze az aktualitásokhoz, a kor irányzataihoz. Óriási dolog volt, de nehezen lehetett megismerkedni vele. Azonban mikor végre besurrantam a szélen, a hathúros gitárom varázspálcává változott, olyan dolgokat tudtam megmozgatni vele, amelyeket soha azelőtt. A folkzenén kívül semmi más nem foglalkoztatott, nem érdekelt. Aköré vázoltam fel az életem tervét. Nagyon kevés közöm volt azokhoz, akik nem ugyanígy gondolkodtak.⁴

Egy tudománytörténeti tárgyú közlemény és egy szakrecenzió olvasható még a kötetben. Az előbbi egy olyan kötet születésének filológiai hátterét fürkészi, amely alapvetően változtatta meg a Kárpát-medence nemzetközi közköltészetéről való ismereteinket. Kocziány László és Köllő Károly *Égő lángban forog szívem* című, máig egyedülálló antológiája (1972) a magyar–román kapcsolat-történet értékes tanulságait rejti. Csata Adél egyfelől a kötet szerkesztés levéltári dokumentumaiból válogatott, másfelől a gyűjteményből leszűrhető közköltészet-elméleti és kiadástörténeti tanulságokról ad számot. A *Szemle* rovatban Küllős Imola foglalta össze észrevételeit Kanyaró Ferenc századfordulós gyűjtéseinek kritikai kiadásáról, amelyet Olosz Katalin rendezett sajtó alá. Kitér a gyűjtött anyag történeti poétikai jellemvonásaira és a felmerülő módszertani kérdésekre is.

A szerkesztő idén is köszönetet mond a régi és új szerzők sokoldalú együttműködéséért, Medgyesy S. Norbert, Szilágyi Márton, T. Erdélyi Ilona és Tarjánynyi Eszter szakértői, Szilágyi N. Zsuzsa tördelői, képszerkesztői és korrektori munkájáért, továbbá Szabó Dávid angol lektori segítségéért. A kötet az OTKA 104758. sz. pályázat keretében jelent meg – ebben a minőségében utolsóként, de a későbbi pályázatok reményében folytatást tervezve.

Csörsz Rumen István
MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

4 Bob DYLAN, *Krónikák: Első kötet*, ford. RÉVBÍRÓ Tamás, Bp., Európa, 2017, 268–269.